Xulosa

Yuqorida keltirib o‘tilgan muammolarni atrof-muhit va aholi salomatligi, yashash tarziga misli ko‘rilmagan zararli oqibatlarni keltirish mumkinligi ko‘rsatib o‘tildi. Shundan kelib chiqqan holda sohaga oid ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalar orqali odamlar atrof-muhit muammolarining sabablari va ularning salbiy oqibatlarini cheklash yoki tuzatish yo‘llari haqida ko‘proq ma’lumotlar berish kerak. Yangi texnologiyalar, jumladan qayta tiklanadigan energiya manbalari va energiya tejamkor texnologiyalar yordamida chiqindilarini kamaytirishga xissa qo‘shish zarurdir.

Ekologiya va atrof-muhitga asoslangan fanlar insonni yashash faoliyati, yerga qanday ta‘sir qilishini yaxshiroq tushunishni taklif qilishi mumkin. Xalq ta‘limi harakatlari va amaliyotlarning atrof-muhitga zararli ta‘siri haqida bilimlarni tarqatadi va atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishga qiziqish uyg‘otadi.

Xalqaro hamkorlikdagi sayi-harakatlar ekologik muammolarni yumshatishga yordam beradigan yechimlarni topish va amalga oshirishga harakat qilmoqda. Atrof-muhit, salomatlik va xavfsizlikka ixtisoslashgan tashkilotlar atrof-muhitni ifloslanish va tanazzuldan himoya qilishga e‘tibor qaratadi. Ular inson faoliyati, chiqindilar va xavfli materiallarning ekotizimlarga salbiy ta‘sirini kamaytirish uchun atrof-muhitni boshqarish va muhofaza qilish choralari bo‘yicha tadqiqot va maslahat berishda asosiy ro‘l o‘ynaydi.

Foydalanılgan adabıyotlar

1. https://earth.org/the-biggest-environmental-problems-of-our-lifetime/
2. Альбатыров И. Место и роль аграрного сектора в мировой экономике // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2005, № 2, с. 28-30.
3. Тимирова М., Мирзаев С., Юсупбеков О., Салохиддинов А. Оценка сточных вод Узбекистана // Сельское хозяйство Узбекистана. – 2000, № 4, с. 43-44.
4. Салимов Х.В. Деградация Арала – проблема глобальная // Материалы междунар. науч.-техн. конф. «Современные техника и технологии горно-металлургической отрасли и пути их развития», 12-14 мая– Навои, 2010, с. 264-266.
5. https://www.ibm.com/topics/environmental-issues#What+are+the+main+types+of+environmental+issues%3F

IQLIM O‘ZGARISHINING IJTIMOIY-IQTISODIY VA EKOLOGIK TASIRLARI

Toyirov Alijon Yodgor o‘g‘li.
Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali
Iqtisodiyot yo‘nalish talabasi
”TKTI Shahrisabz filiali O‘quv ishlar bo‘yicha
dekan o‘rinbosari Sh.V.Nasimov

Annotatsiya. *Global iqlim o’zgarishi dunyo bo’ylab keng o’rganilmoqda. Bugungi kunda Yer yuzida global iqlim o’zgarishi kuzatilmoqda. Sayyoramizdagi o’rtacha harorat so’nggi o’ttiz yilda bir darajaga ko’tarildi. Yangi hasharot va zararkunanda turlari paydo bo’ldi, bu esa katta muammoga aylanmoqda. Shu sababli, tadqiqotda iqlim o’zgarishining sabablari ko’tariladi, bu esa insoniyatning tabiatga uzoq vaqt davomida aralashuvi bilan bog’liq.*

Kalit so’zlar: *Global iqlim o`zgarishi, ekologik muammolar, Holosen davri, BMT konventsiyasi, sanoat tarmoqlar, iqlim o`zgarishi.*

Аннотация. *Глобальное изменение климата широко изучается во всем мире. Сегодня на Земле наблюдаются глобальные изменения климата. Средняя температура на нашей планете за последние тридцать лет выросла на один градус. Появились новые виды насекомых и вредителей, что становится большой проблемой. Поэтому в исследовании поднимаются причины изменения климата, которые на протяжении длительного времени связаны с вмешательством человека в природу.*

Ключевые слова: *Глобальное изменение климата, экологические проблемы, период голоцена, Конвенция ООН, промышленные отрасли, изменение климата.*

Annotation. *Global climate change is widely studied around the world. Global climate change is observed on Earth today. The average temperature on our planet has increased by one degree in the last thirty years. New types of insects and pests have appeared, which is becoming a big problem. Therefore, the research raises the causes of climate change, which is related to human intervention in nature for a long time.*

Key words: *Global climate change, environmental problems, Holocene period, UN Convention, industrial sectors, climate change.*

Global iqlim o'zgarishining sabablari va oqibatlari haqida gapirganda, sayyoramizning geologik yoshi taxminan 4,5 milliard yilni tashkil etishini eslash muhimdir. Bu davr mobaynida Yer tubdan o'zgardi. Atmosferaning tarkibi, sayyoramizning massasi, va iqlim - hayotning boshida hamma narsa butunlay boshqacha edi. Yorituvchi to'p asta-sekin hozirgi ko'rinishimizga aylandi. Asta-sekin sovuyotgan sayyorada dengizlar va okeanlar paydo bo'ldi. Qit'alar paydo bo'ldi va yo'q bo'lib ketdi, ularning shakllari va o'lchovlari o'zgardi. Yer sekinroq aylana boshladi. Dastlabki o'simliklar va keyin hayot paydo bo'ldi. O'tgan milliard yillar davomida sayyoramiz namlik oqimi, issiqlik almashinuvi va atmosfera tarkibida keskin o'zgarishlarga duch keldi. Iqlim o'zgarishi Yerning butun hayoti davomida sodir bo'lgan.

Holosen - Senozoy davrining to'rtinchi davrining bir qismi bo'lib, 12 ming yil avval boshlangan va hozirgi kungacha davom etadigan davrdir. Holosen muzlik davrining oxiri bilan boshlandi va o'sha vaqtdan beri sayyoramizdagi iqlim o'zgarishlari iqlim o'zgarishiga qarshi harakat qilmoqda. Bu davr ko'pincha interglacial davri deb ataladi, chunki sayyoramizning iqlim tarixi davomida bir necha muzlik davri bo'lgan. [1, p. 60].

So'nggi global sovutish 110 ming yil avval sodir bo'lgan. Taxminan 14 ming yil avval butun sayyorani asta-sekin isishi boshlandi. Shimoliy yarim sharning ko'pchiligini qoplagan muzliklar eriy boshladi va kamaydi. Bu jarayon juda uzoq vaqt davomida sodir bo'ldi, sayyora kuchli harorat o'zgarishlari bilan silkinib ketdi, muzliklar rivojlanib, keyin yana qaytib ketdi. Bu jarayon Jahon okeanining darajasiga ta'sir qildi.

Ko'pgina tadqiqotlar davomida olimlar Holosenni iqlimga qarab bir necha davrlarga bo'lishdi. Taxminan 12-10 ming yil avval muzliklar chekinib, postglacial davr boshlandi. Evropada tundra yo'qolib, uning o'rnini qayin, qarag'ay va tog' o'rmonlari egalladi. Bu vaqt Arktik va subarctik davr deb ataladi.

Keyinchalik boreal davr boshlandi, taiga tundrani chetlatdi. Janubiy Evropada keng tarqalgan o'rmonlar paydo bo'ldi. Ayni paytda iqlim asosan salqin va quruq edi.

Taxminan 6 ming yil avval Atlantika davri boshlandi, bu davrda havo iliq va nam bo'lib, zamonaviydan ancha issiq edi. Bu vaqt Holosenning iqlim optimasi deb hisoblanadi. Islandiya

hududining yarmi qayin o'rmonlari bilan qoplangan edi. Evropa ko'plab issiqlik muhabbatli o'simliklar bilan to'lgan edi. Shu bilan birga, mo''tadil o'rmonlar shimolga yaqin edi. Barents dengizi qirg'og'ida qoramtir ignabargli o'rmonlar o'sib, tog'a Cape Chelyuskinga yetib keldi. Zamonaviy Sahara hududida savannah bor edi va Chad ko'li suv sathi zamonaviy 40 metrdan yuqori edi. [2, p. 10-11].

Keyinroq iqlim o'zgarishi ro'y berdi. Taxminan 2 ming yil davom etgan sovuq davr bo'ldi, bu vaqt subboreal deb nomlanadi. Alaska, Islandiya, Alp tog'larida muzliklar paydo bo'ldi. Manzaralar ekvatorga yaqinlashdi.

Taxminan 2,5 ming yil avval zamonaviy Holosenning so'nggi davri - Quyi Atlantika davri boshlandi. Ushbu davrning iqlimi salqin va g'ayritabiiy bo'ldi. Tundra o'rmonlarni chetlab, cho'lga aylantirdi. Taxminan 14-asrdan boshlab iqlim sovishi boshlanib, XIX asrning o'rtalariga qadar davom etgan kichik muzlik davriga olib keldi. Ayni paytda, muzlik buzg'unchilari Shimoliy Evropa, Islandiya, Alaska va Andes tog'larida qayd etilgan. Dunyoning turli burchaklarida iqlim sinxronlashtirilmagan edi. Kichik muzlik davrining boshlanishi sabablari hali ham noma'lum. Olimlarning taxminlariga ko'ra, vulqon portlashlari va atmosferada karbonat angidrid konsentratsiyasi pasayishi tufayli iqlim o'zgarishi mumkin.

Iqlimni shakllantiruvchi omillar

Olimlar ko'plab arxeologik tadqiqotlar o'tkazib, sayyoramiz iqlimi ko'p marta o'zgargan degan xulosaga kelishdi. Bu borada ko'plab farazlar mavjud. Ayrim fikrlarga ko'ra, agar Yer va Quyosh o'rtasidagi masofa bir xil bo'lsa, sayyora aylanishi tezligi va eksa burchagi o'zgarmasa, iqlim barqaror bo'lib qoladi. [3, p. 89-90].

Iqlim o'zgarishining tashqi omillari:[4]

1. **Quyosh nurlanishining o'zgarishi**: Quyosh radiatsiya oqimlarining o'zgarishi iqlimga ta'sir qiladi.
2. **Tektonik plitalarning harakati**: Bu yerning orografiyasi, okean darajasi va uning aylanishini ta'sir qiladi.
3. **Atmosfera gazining tarkibi**: Xususan, metan va karbon dioksid kontsentratsiyasi.
4. **Yerning aylanish o'qining burchaklaridagi o'zgarish**.
5. **Quyoshga nisbatan sayyora orbital parametrlarini o'zgartirish**.
6. **Yer va kosmik falokatlar**.

Iqlim o'zgarishining sabablari insoniyatning tabiatga aralashuvi bilan ham bog'liq. O'rmonlarni kesish, yerni shudgorlash va melioratsiya qilish namlik va shamol sharoitlariga ta'sir qiladi. Odamlar botqoqlarni quritish, sun'iy suv omborlarini qurish, o'rmonlarni kesish yoki yangisini ekish, shaharlarni qurish va boshqa o'zgarishlar orqali mikroiqlimni o'zgartiradilar. O'rmonlar shamol rejimiga katta ta'sir ko'rsatadi, bu erda qor qoplamining miqdori va tuproqning sovuq darajasi bog'liq. Shaharlardagi yashil maydonlar quyosh nurlanishining ta'sirini kamaytiradi, havoning namligini oshiradi, kunduzi va kechqurun harorat farqini kamaytiradi va havoning changligini pasaytiradi.

Agar odamlar tog'lardagi o'rmonlarni kesib tashlashsa, bu kelajakda tuproqni yuvishga olib keladi. Daraxtlar sonini kamaytirish global haroratni pasaytiradi, lekin bu atmosferadagi karbon dioksid konsentratsiyasining oshishiga olib keladi. Daraxtlar karbon dioksidni so'radi va ularning parchalanishi vaqtida qo'shimcha miqdorda karbon dioksid chiqariladi. Bularning barchasi global haroratning pasayishiga va o'sishiga olib keladi.[5]

Inson faoliyatining ta'siri

Iqlim o'zgarishining sabablaridan biri insoniyat faoliyatidir. Odamlar atmosferada karbon dioksid, azot oksidi, metan, troposfera ozoni, xlorofluorokarbon kabi moddalar konsentratsiyasini oshirgan. Bu esa issiqxona ta'sirining kuchayishiga olib keladi va oqibatlar qaytarilmas bo'lishi mumkin.

Har kuni sanoat korxonalari havoga ko'p miqdorda zararli gazlar chiqaradi. Transport vositalari atmosferani chiqindilar bilan ifloslantiradi. Yog' va ko'mir yoqilganda ko'p miqdorda karbon dioksid hosil bo'ladi. Hatto qishloq xo'jaligi ham atmosferaga katta zarar etkazadi, chunki bu sohada issiqxona gazlari emissiyasining taxminan 14 foizi to'g'ri keladi. Bu yerlarning ishlatilishi, chiqindilarni yoqish, savanna va go'ng, o'g'itlar, chorva va hokazolarni yoqish natijasida yuz beradi. Issiqxona effekti sayyoradagi issiqlik muvozanatini saqlab qolishga yordam beradi, ammo insoniyat faoliyati bu samarani kuchaytiradi va bu falokatga olib kelishi mumkin.

O'tgan asrdagi iqlim o'zgarishining asosiy mohiyati global isishdir. Eng yomon prognozlarga ko'ra, insoniyatning davom etayotgan faoliyati Yer haroratini 11 darajaga ko'tarishi mumkin. Iqlim o'zgarishi orqaga qaytarilmaydi, bu esa ko'plab hayvonlar va o'simliklar yo'q bo'lib ketishiga olib keladi, sayyora aylanishini sekinlashtiradi. Dunyo okeanining darajasi ko'tarilib, ko'plab orollar va qirg'oqbo'yi mintaqalarni suv bosadi. Gulf oqimi yo'nalishini o'zgartiradi va Evropada yangi kichik muzlik davriga sabab bo'ladi. Katta zilzilalar, toshqinlar, tornadolar, bo'ronlar, qurg'oqchiliklar va tsunamilar keng tarqaladi. Arktika va Antarktida muzlari eriy boshlaydi. [6, p. 89-93].

Bu insoniyat uchun juda yomon oqibatlarga olib keladi. Kuchli tabiiy anomaliyalar sharoitida omon qolish zarurati bilan bir qatorda, yurak-qon tomir kasalliklari, nafas olish kasalliklari, psixologik kasalliklar ko'payadi, epidemiya epidemiyasi boshlanadi. Oziq-ovqat va ichimlik suvi yetishmovchiligi yuzaga keladi.

Iqlim o'zgarishining oqibatlarini kamaytirish uchun, birinchi navbatda, atmosferadagi issiqxona gazlari darajasini pasaytirish kerak. Insoniyat kam energiya talab qiladigan va yangilanadigan energiya manbalariga o'tishi kerak. Ertami-kechmi jahon hamjamiyati bu masala bilan jiddiy shug'ullanishi lozim, chunki hozirda foydalanilayotgan mineral resurslar qayta tiklanmaydi. Olimlar yangi, yanada samarali texnologiyalarni yaratishlari kerak bo'ladi.

Bundan tashqari, atmosferadagi karbonat angidrid darajasini pasaytirish uchun o'rmon maydonlarini tiklash zarur. Insoniyat global haroratni barqarorlashtirish uchun maksimal sa'y-harakatlarni amalga oshirishi kerak. Agar bu muvaffaqiyatli bo'lmasa ham, global isishning minimal ta'siriga erishish uchun harakat qilish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Ochilova B. Tabiatdan foydalanish bu insonning maqsadga muvofiq yo’naltirilgan faoliyati sifatida. Falsafa va huquq №4, 2007, b-60

2. Mustafoyev S., O’rinov S., Suvonov P. Umumiy ekologiya. O’zbekiston yozuvchilar uyushmasi. Adabiyot jamg’armasi nashriyoti. Toshkent-2006, b-10-11.

3. E.Usmonov. Ekologik munosabatlarning globallashuvi. Jamiyat va boshkaruv. Ilmiy-siyosiy, ijtimoiy- iqtisodiy, ma’anviy tarixiy jurnal. Toshkent, 2007, №2, 89-90-bet.

4.Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – C. 149-151.

5. https://uz.delachieve.com/